

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ

УДК 159.922.86:316.614-056.2/.3

Юлія Васюк,

кандидат педагогічних наук,

асистент кафедри технологій корекційної та інклюзивної освіти, логопедії та реабілітології

Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

E-mail: 6178113@ukr.net

ORCID ID: [0000-0002-5296-4851](https://orcid.org/0000-0002-5296-4851)

Yuliia Vasiuk,

Candidate of Pedagogical Sciences,

Assistant Professor, Department of Technologies of Correctional and Inclusive Education, Speech Therapy and Rehabilitation

Полтавський національний педагогічний

університет імені В. Г. Короленка

вул. М. Остроградського 2, м. Полтава, 36000, Україна

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University,

St. 2, Ostrogradskogo M., Poltava, 36000, Ukraine

Наталія Пахомова,

доктор педагогічних наук, професор,

директор навчально-наукового інституту спеціальної та інклюзивної освіти

Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

E-mail: nataliypng24@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8332-8188>

Researcher ID: BBD-3897-2021

Scopus ID <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57408163100>

Nataliia Pakhomova,

Doctor of pedagogical sciences, professor,
Head of the Department Educational and scientific institute of Special and Inclusive Education

Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка
вул. М. Остроградського 2, м. Полтава, 36000, Україна

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University,
St. 2, Ostrogradskogo M., Poltava, 36000, Ukraine

Ольга Губарь,

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри технологій корекційної та інклюзивної освіти, логопедії та реабілітології
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

E-mail: olgagubar82@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3640-1490>

Researcher ID: LWI-8372-2024

Scopus ID <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57826713400>

Olga Hubar,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Technologies of Correctional and Inclusive Education, Speech Therapy
and Rehabilitation

Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка
вул. М. Остроградського 2, м. Полтава, 36000, Україна

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University,
St. 2, Ostrogradskogo M., Poltava, 36000, Ukraine

**ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ САМОВИЗНАЧЕНОСТІ
ПІДЛІТКІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ**

**PRINCIPLES OF SOCIAL SELF-DETERMINATION OF ADOLESCENTS WITH
SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS**

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми формування соціальної самовизначеності підлітків з особливими освітніми потребами в контексті сучасних викликів інклюзивної освіти. Наголошено, що соціальне самовизначення у підлітковому віці – це багаторівневий процес, який охоплює усвідомлення власної ідентичності, ціннісних орієнтацій, соціальних ролей та перспектив самореалізації в суспільстві. Для підлітків з ООП цей процес ускладнюється низкою чинників, зокрема когнітивними, емоційними, комунікативними та бар'єрами соціальної інтеграції, що потребує цілеспрямованої корекційно-педагогічної підтримки. У роботі узагальнено актуальні наукові підходи до трактування феномену соціальної самовизначеності, визначено зміст і структуру цього поняття, окреслено чинники, які впливають на його формування в умовах освітнього середовища. Акцент зроблено на особливостях становлення самосвідомості в підлітковому віці, специфіці інклюзивної взаємодії, а також ролі корекційно-педагогічного супроводу в розвитку автономії та суб'єктної позиції особистості. У результаті проведеного аналізу наукових джерел окреслено сучасні тенденції та суперечності у підтримці соціальної самовизначеності підлітків з ООП, включно з акцентами на індивідуалізацію, профорієнтацію, участь у соціальних проєктах і розбудову освітніх траєкторій. Встановлено, що ефективне формування соціальної самовизначеності можливе за умови впровадження комплексу педагогічних умов, які охоплюють адаптацію освітнього середовища, розвиток внутрішньої мотивації, інституційну підтримку автономії та варіативність шляхів самореалізації. У статті проаналізовано і концептуалізовано низку засадничих принципів – зокрема діалогічності, соціального включення, персоналізації та орієнтації на сильні сторони особистості – як смислових орієнтирів корекційно-педагогічного впливу. У результаті теоретичного узагальнення виокремлено науково обґрунтовані напрями підтримки соціальної самовизначеності в освітньому процесі, які можуть бути використані для удосконалення інклюзивної освіти та формування стійкої системи супроводу учнів з особливими потребами на етапі підліткового становлення.

Ключові слова: соціальна самовизначеність; підлітки з особливими освітніми потребами; інклюзивна освіта; педагогічна підтримка; автономія; корекційна робота, життєва компетентність; принципи освіти.

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the problem of social self-determination among adolescents with special educational needs in the context of contemporary challenges of inclusive education. It is emphasized that social self-determination in adolescence is a multi-level process that encompasses awareness of one's own identity, value orientations, social roles, and prospects for self-realization in society. For adolescents with SEN, this process is complicated by a

number of factors, including cognitive, emotional, communicative, and social integration barriers, which require targeted corrective and pedagogical support. The paper summarizes current scientific approaches to the interpretation of the phenomenon of social self-determination, defines the content and structure of this concept, and outlines the factors that influence its formation in an educational environment. The emphasis is on the peculiarities of the formation of self-awareness in adolescence, the specifics of inclusive interaction, and the role of corrective and pedagogical support in the development of autonomy and the subjective position of the individual. As a result of the analysis of scientific sources, contemporary trends and contradictions in supporting the social self-determination of adolescents with SEN are outlined, including an emphasis on individualization, career guidance, participation in social projects, and the development of educational trajectories. It has been established that effective formation of social self-determination is possible provided that a set of pedagogical conditions is implemented, covering the adaptation of the educational environment, the development.

Key words: social self-determination; adolescents with special educational needs; inclusive education; pedagogical support; autonomy; corrective work, life skills; principles of education.

Актуальність дослідження. У системі сучасної освіти, орієнтованої на забезпечення рівних можливостей і реалізацію принципів інклюзії, особливого значення набуває проблема формування соціальної самовизначеності підлітків з особливими освітніми потребами. Ця категорія молоді перебуває в умовах впливу як біопсихологічних факторів, пов'язаних із типом порушень розвитку, так і соціокультурних чинників, що визначають рівень її інтеграції в освітній і соціокультурний простір. Саме у підлітковому віці, як сенситивному періоді становлення «Я-концепції», самооцінки, самосвідомості, мотивації та ціннісних орієнтацій, соціальної самовизначеності, ці функції виступають базовими новоутвореннями особистості. Вона є основою для формування здатності до прийняття рішень, усвідомленого вибору професійної і життєвої траєкторії, розвитку автономії, відповідальності, здатності до соціальної участі та самореалізації. У підлітків з особливими освітніми потребами ці процеси часто ускладнюються дисгармонійністю психічного розвитку, комунікативними бар'єрами, обмеженим доступом до якісної освіти та недостатністю адаптивних механізмів, що актуалізує потребу в спеціально організованій корекційно-педагогічній підтримці, здатній забезпечити формування стійкої, суспільно

відповідальної самосвідомості.

Нині процес соціальної самовизначеності підлітків з особливими освітніми потребами розглядається в міждисциплінарному науковому полі як один з ключових чинників їхньої соціалізації, професійної орієнтації та розвитку життєвої компетентності. Формування здатності до самостійного вибору, цілепокладання та прийняття рішень потребує цілісної педагогічної стратегії, що базується на принципах суб'єктності, автономії, інклюзивності, мотиваційної підтримки та розвитку соціального досвіду. Сучасні трансформації в галузі освіти, зокрема активне впровадження інклюзивного підходу, посилюють потребу в теоретичному осмисленні засад, які забезпечують не лише адаптацію підлітків до освітнього середовища, а й їхнє повноцінне включення в соціальні відносини, досягнення внутрішньої зрілості та усвідомлення особистої перспективи. У цьому контексті виникає необхідність визначення й наукового обґрунтування педагогічних принципів, які забезпечують процес формування соціальної самовизначеності підлітків з особливими потребами як в умовах освітньої взаємодії, так і в ширшому соціальному контексті. Саме цьому завданню присвячено дане дослідження.

Проблематика формування соціальної самовизначеності підлітків з особливими освітніми потребами посідає важливе місце в сучасному міждисциплінарному науковому дискурсі, що поєднує напрацювання у сфері спеціальної та інклюзивної освіти, психології розвитку, корекційної та соціальної роботи. Під соціальною самовизначеністю в контексті нашого дослідження треба розуміти інтегративне утворення, яке включає здатність до усвідомленого життєвого вибору, формування автономної позиції суб'єкта, реалізацію ціннісних орієнтацій та стратегій поведінки, соціальну активність і відповідальність.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. У вітчизняному науковому просторі одним із системно обґрунтованих підходів до розуміння феномену соціальної самовизначеності є історико-педагогічна концепція (Васюк, 2021), яка інтерпретує її як результат цілеспрямованої педагогічної взаємодії, що формує суб'єктну позицію підлітка в системі цінностей суспільства. У дослідженні

Р. Безлюдного (Безлюдний, 2011) соціально-педагогічна підтримка осіб з особливими освітніми потребами у контексті американського досвіду постає як механізм підвищення життєвої компетентності, орієнтованої на автономію, відповідальність і громадянську залученість. Психологічні чинники самовизначеності підлітків з інтелектуальними порушеннями ґрунтовно проаналізовано Т. Докучиною (Докучина, 2023), яка наголошує на необхідності врахування когнітивних і емоційно-вольових компонентів розвитку, що впливають на становлення самооцінки, мотивації до самореалізації та поведінкової автономії. Водночас у працях В. Звєкової та Т. Каменщук (Звєкова, 2020; Каменщук, 2023) актуалізується проблема професійного самовизначення як складника ширшого процесу соціалізації. Дослідниці обґрунтовують ефективність адаптованих профорієнтаційних стратегій і проєктної діяльності, які забезпечують розвиток рефлексивного мислення, стратегічного планування та здатності до прийняття рішень.

Дослідженням питань самовизначення підлітків з особливими освітніми потребами та взаємозв'язок із розвитком особистісних особливостей в умовах спеціальних закладів освіти знаходяться в науковому полі вітчизняних дослідників (Губарь 2020; Звєков, 2020; Каменщук, 2020; Капланська, 2012; Пахомова, 2020, 2023; Рудаков, 2015 та ін.).

Так, на виникненні нового взаємозв'язку та необхідності окремої уваги до розвитку комунікативно-мовленнєвої компетентності, як передумови розвитку особистості молодшого підлітка з ООП, її соціалізації в умовах закладу освіти, а пізніше і основи для самовизначення в майбутньому, вказують О. Губарь та М. Гриньова. Відтак наслідком впровадження інклюзивної освіти в загальноосвітніх закладах є формування нового погляду на навчальне середовище школи, в якій перебувають молодші підлітки з особливими освітніми потребами, серед яких окремою категорією виокремлюються ті, які мають порушення мовлення (Губарь, Гриньова, 2022). Своєю чергою, М. Гриньова, Н. Пахомова та О. Губарь наголошують на реалізації інтегративного медико-психолого-педагогічного підходу під час організації корекційно-педагогічного супроводу підлітків з порушеннями мовлення та

комплексної реабілітації осіб із ООП (Губарь, Гриньова, Пахомова, 2025). У дослідженнях Є. Капланської (Капланська, 2014) обґрунтовано необхідність адаптації системи професійної орієнтації дітей з інвалідністю до реальних запитів сучасного ринку праці з метою їхньої успішної соціальної інтеграції та подальшого працевлаштування.

Соціальну самовизначеність підлітків з особливими освітніми потребами Г. Резапкіна трактує як результат цілеспрямованого психолого-педагогічного супроводу, спрямованого на гармонізацію внутрішніх прагнень дитини з реальними можливостями її професійної та соціальної адаптації в суспільстві (Резапкін, 2012).

У роботах В. Рудаков підкреслює необхідність структурованого та поетапного планування профорієнтаційного процесу, що в контексті роботи з підлітками з ООП виступає організаційною основою для їхньої поступової соціальної самовизначеності через врахування вікової специфіки та послідовне залучення до суспільно-корисної діяльності (Рудаков, 2015).

У зарубіжній науці провідною теоретико-методологічною основою є концепція самодетермінації (Self-Determination Theory), яка ґрунтується на задоволенні базових психологічних потреб в автономії, компетентності та соціальній залученості. У межах систематичного огляду Cristescu, Paroudi та Douglas (Cristescu, Paroudi, 2025; Douglas, 2022) проаналізовано екологічні інтервенції, спрямовані на розвиток самовизначеності у підлітків з розладами аутистичного спектра та труднощами навчання; доведено ефективність підходів, що враховують комплекс взаємодії між індивідуальними особливостями та освітньо-соціальним середовищем. Своєю чергою, дослідження Dubois, Guay і St-Pierre (Dubois, 2022) виявило істотний вплив педагогічної підтримки автономії на мотиваційну готовність до професійного самовизначення в умовах переходу від школи до самостійного життя. Отже, аналіз актуальних наукових джерел засвідчує зростання інтересу до проблеми формування соціальної самовизначеності як системного освітньо-виховного процесу, що має ґрунтуватися на урахуванні індивідуальних потреб і потенціалу підлітків з особливими освітніми потребами, специфіки їхньої взаємодії з соціальним

середовищем та цілеспрямованому педагогічному супроводі у межах інклюзивної моделі освіти.

Мета статті – дослідження наукового дискурсу щодо соціальної самовизначеності підлітків з особливими освітніми потребами та визначення ключових педагогічних засад, які роблять процес її формування в інклюзії результативним.

Матеріали та метод. Методологічну основу роботи становили теоретичні методи дослідження (аналіз, синтез, порівняння), спрямовані на вивчення науково-педагогічної літератури з обраної проблематики.

Результати дослідження. У сучасній педагогічній думці поняття соціальної самовизначеності набуло статусу міждисциплінарної категорії, що охоплює аспекти особистісної автономії, ідентичності, суб'єктності та соціальної активності індивіда. Особливого значення це поняття набуває в межах спеціальної освіти, де основна увага зосереджується на здатності підлітків з особливими освітніми потребами здійснювати усвідомлений вибір життєвої траєкторії, з урахуванням власних можливостей і соціального контексту. Р. Безлюдний наголошує, що життєва компетентність є інтегральним утворенням, котре поєднує у собі навички прийняття рішень, рефлексивну самосвідомість, моральну автономію, а також адаптивність до середовища, що постійно змінюється (Безлюдний, 2011, с.2). Саме такий комплекс характеристик забезпечує соціальне включення особистості у повноцінне життя громади та дає можливість розглядати самовизначення як ключову мету соціально-педагогічної підтримки.

Історико-педагогічні дослідження свідчать, що вже в першій половині ХХ століття в українській освітній практиці формувалася концепція розвитку в молоді здатності до свідомого соціального вибору, ціннісної орієнтації та відповідальної поведінки. Соціальна самовизначеність у цих підходах тлумачилася не як завершене утворення, а як процес становлення суб'єктності, що розгортається в умовах взаємодії з дорослим соціумом і педагогічними впливами (Докучина, 2023, с.55). Така позиція відповідає сучасним уявленням про необхідність формування в учнів здатності не лише засвоювати соціальні

ролі, а й активно проєктувати власну ідентичність, осмислюючи своє місце у суспільстві. Це особливо важливо в роботі з підлітками, які мають особливі освітні потреби, оскільки вони потребують підтримки в осмисленні життєвих перспектив у складних умовах освітньої й соціальної взаємодії.

Поглиблене розуміння змісту соціальної самовизначеності забезпечується її аналізом у контексті спеціальної та інклюзивної освіти. Підлітки з інтелектуальними порушеннями, як зазначає Т. Докучина, стикаються з низкою бар'єрів – комунікативних, когнітивних, поведінкових, – що перешкоджають не лише їхній соціальній взаємодії, а й формуванню внутрішньої суб'єктної позиції (Докучина, 2023, с.25). Відтак, процес соціальної самовизначеності у таких учнів має бути цілеспрямованим і педагогічно спроектованим, із застосуванням технологій розвитку самосвідомості, рефлексії, самопрезентації, а також поступового включення в соціально значущу діяльність. Умови інклюзивного освітнього середовища можуть як сприяти цьому процесу, так і обмежувати його – за відсутності чітко вибудованих принципів корекційно-педагогічної взаємодії та підтримки.

З огляду на складну природу соціальної самовизначеності та особливості його реалізації в умовах спеціального та інклюзивного навчання, доцільним є аналіз освітніх підходів, що забезпечують ефективну корекційно-педагогічну підтримку цього процесу для підлітків з особливими освітніми потребами. Ефективне становлення соціальної самовизначеності учнів із особливими освітніми потребами детермінує необхідність переходу від традиційних корекційних моделей до цілісної суб'єктно орієнтованої освітньої парадигми. В умовах інклюзивного освітнього середовища дедалі більшої актуальності набуває принцип автономної участі, що передбачає створення спеціальних педагогічних умов, за яких учень з ООП має можливість на практиці реалізовувати механізми вибору, прийняття рішень та відповідальності за власні вчинки та майбутню реалізацію. У цьому контексті профорієнтаційна підготовка слугує не лише інструментом професійної адаптації, а й засобом самопізнання, самопрезентації та соціального включення. Як вказує В. Звєкова, ефективність профорієнтаційної роботи з учнями з ООП залежить від її цілеспрямованої

індивідуалізації, змістового наповнення, що відповідає когнітивним можливостям здобувачів освіти, і впровадження практикоорієнтованих методик, які стимулюють формування власної життєвої позиції (Звекова, 2020, с. 5).

Водночас сучасні соціокультурні умови, зокрема вплив збройного конфлікту на освітню сферу, детермінують нові виклики до освітньої практики, зокрема в частині підтримки самостійності та відповідальності підлітків у кризових ситуаціях. Перспективним у цьому контексті є залучення підлітків з особливими освітніми потребами до проєктної діяльності, яка виступає не лише формою навчальної активності, а й механізмом конструювання суб'єктної ідентичності. Згідно з аналізом Т. Каменщук, така діяльність дає змогу учням виявити свої сильні сторони, сформулювати особистісно значущі цілі, здобути первинний досвід соціальної взаємодії на основі рівноправного партнерства, що є сутнісним елементом соціальної самовизначеності (Каменщук, 2023, с. 179–180). Створення сприятливого простору для участі у спільних освітніх проєктах сприяє подоланню навчальної та комунікативної ізоляції, актуалізації внутрішніх ресурсів особистості.

У світовій педагогічній практиці підтримка соціального самовизначення підлітків з порушеннями розвитку дедалі більше реалізується через системні інтервенції, побудовані на екологічному підході. Так, L. Cristescu, D. Papoudi та G. Douglas, аналізуючи широкий масив програм втручання, підкреслюють значущість багаторівневих стратегій, які охоплюють як безпосереднє педагогічне середовище, так і родинний контекст, забезпечуючи сталу підтримку процесів самостійного вибору та особистісного зростання (Cristescu, Papoudi, Douglas, 2025). Ці підходи базуються на наданні молоді простору для ініціативності, розвиткові метакогнітивних навичок, зокрема рефлексії та саморегуляції, які є невіддільними від соціальної суб'єктності. На підтвердження важливості мотиваційної складової самовизначення P. Dubois, F. Guay та M.-C. St-Pierre обґрунтовують взаємозв'язок між автономною мотивацією та результативністю переходу до професійної самореалізації у підлітків із труднощами навчання. Підтримка з боку вчителя зорієнтована на розвиток внутрішньої автономії, позитивно впливає на формування відповідальної поведінки та сприяє інтеграції

в соціальне середовище (Dubois, Guay, St-Pierre, 2022). У цьому аспекті особливої уваги набуває педагогіка підтримки, яка передбачає ціннісне прийняття учня, зміцнення віри у власні можливості та поступове делегування відповідальності за навчання та життєві рішення.

Окреслення педагогічних умов формування соціальної самовизначеності підлітків із ООП передбачає детальну специфікацію змістових, організаційних та аксіологічних характеристик інклюзивного освітнього середовища. Ефективне формування соціальної самовизначеності підлітків з особливими освітніми потребами потребує впровадження цілісної системи педагогічних умов, що мають не лише адаптивний, а й корекційно-розвитковий характер. В основі такої системи має бути інтеграція принципів суб'єктності, доступності, синергетики, інклюзії та аксіологічної спрямованості освітнього процесу на підтримку автономного розвитку особистості.

До провідних педагогічних умов, які забезпечують формування соціальної самовизначеності в означеній категорії здобувачів освіти, належить: по-перше, організація корекційного освітнього середовища, орієнтованого на підтримку рефлексивної здатності, що є передумовою усвідомлення власної соціальної ідентичності; по-друге, формування позитивного мікроклімату взаємодії, де корекційно-педагогічна підтримка ґрунтується на емпатії, визнанні цінності кожного учасника освітнього процесу, врахуванні його індивідуальних освітніх потреб; по-третє, включення підлітків з ООП у діяльнісні практики, що створюють умови для прийняття рішень, реалізації ініціатив, досвіду самостійного вибору, зокрема через участь у міжпредметних проєктах і профорієнтаційних заходах. Крім того, ключовим чинником виступає створення безпечного освітнього простору, в якому допускаються помилки як конструктивний елемент навчального процесу, що формує відповідальне ставлення до наслідків власних дій і рішень (Васюк, 2021; Докучаєва, 2023; Каменщук, 2023; Cristescu, Papoudi, Douglas, 2025). Не менш важливим є впровадження стратегії педагогічної підтримки автономної поведінки, яка реалізується через розвиток внутрішньої мотивації, віру у власні можливості та поступове делегування відповідальності за освітню траєкторію (Dubois, Guay,

St-Pierre, 2022). Отже, педагогічні умови формування соціальної самовизначеності повинні охоплювати не лише структурно-організаційні параметри корекційного освітнього процесу, а й ціннісно-світоглядні компоненти, що формують у підлітка досвід активної соціальної участі та здатність до особистісного вибору. Узагальнення педагогічних умов формування соціальної самовизначеності підлітків з особливими освітніми потребами створює підґрунтя для виокремлення засадничих принципів, що забезпечують системність, ефективність і ціннісну орієнтацію цього процесу в освітньому середовищі.

Удосконалення психолого-педагогічних умов формування соціальної самовизначеності потребує опори на низку принципів, які задають стратегічний вектор освітньої взаємодії в спеціальному та інклюзивному середовищі. Вони відіграють роль смислових орієнтирів, що регулюють зміст, форми і напрями підтримки особистості в процесі її самоздійснення. Серед провідних варто виокремити принцип діалогічності, що передбачає рівноправну, відкриту взаємодію між педагогом і підлітком, у якій останній сприймається як партнер у побудові власного освітнього досвіду (Cristescu, Papoudi, Douglas, 2025). Не менш важливим є принцип розвитку особистісної автономії, який забезпечує не лише умови для реалізації вибору, а й підтримку внутрішньої послідовності та мотиваційної цілісності рішень, що приймаються підлітком у процесі соціального самовизначення (Dubois, Guay, St-Pierre, 2022). Також важливим є принцип опори на сильні сторони особистості, що передбачає виявлення і розвиток індивідуального потенціалу кожного учня як ресурсу для подолання бар'єрів соціальної адаптації (Безлюдний, 2011). У поєднанні з принципом соціального включення, який забезпечує повноцінну участь підлітків з ООП у колективних формах навчальної та позанавчальної діяльності (Звекова, 2020), це сприяє формуванню досвіду соціальної взаємодії як основи ідентичності. Варто також наголосити на принципі варіативності освітнього середовища, що передбачає доступ до різних моделей самореалізації, у тому числі через індивідуалізовані освітні траєкторії, проєктну діяльність та профільне навчання (Каменщук, 2023). Важливою умовою забезпечення високої ефективності

корекційно-розвиткової роботи є міждисциплінарна оцінка перспективи когнітивного та мовленнєвого розвитку підлітків із ООП, що передбачає врахування медичної, психологічної і педагогічної складових (Рудаков, 2015). Відтак у контексті комплексної підтримки підлітків із ООП особливої актуальності набуває впровадження інтегративного медико-психолого-педагогічного підходу. Він передбачає синергію психологічних, дидактичних, соціально-реабілітаційних та медичних методик, що забезпечують системність корекційно-розвиткового впливу в процесі соціального самовизначення особистості.

Усі зазначені принципи створюють підґрунтя для формування сталого, внутрішньо вмотивованої соціальної самовизначеності, яка поєднує особистісну автономію з усвідомленим включенням у соціум.

Проведений теоретичний аналіз дав змогу виявити, що соціальне самовизначення підлітків з особливими освітніми потребами виступає не лише показником їхньої особистісної зрілості, а й маркером ефективності інклюзивної освітньої практики. Попри наявність наукових підходів до розкриття цього феномену проблема зберігає високий рівень актуальності в умовах сучасних трансформацій освітнього середовища. Самовизначеність осіб з ООП потребує спеціально організованої корекційно-педагогічної підтримки, орієнтованої на розвиток внутрішньої мотивації, соціальної участі, автономного вибору та професійної орієнтації. Особливе значення має врахування когнітивних, комунікативних і соціокультурних чинників, що впливають на траєкторію особистісного розвитку в підлітковому віці.

Узагальнення результатів опрацювання наукових джерел дає змогу стверджувати, що формування соціальної самовизначеності підлітків з ООП доцільно здійснювати на засадах суб'єктності, персоналізації, інтеграції медико-психолого-педагогічних складових, інклюзивності, діалогічності та життєвої компетентності. Реалізація цих принципів можлива за умови впровадження корекційно-педагогічної моделі, що інтегрує адаптивні форми навчання, змістовне середовище, професійну орієнтацію та підтримку особистісної автономії. Подальші дослідження варто спрямувати на конкретизацію

ефективних інструментів педагогічного супроводу, з урахуванням контексту повоєнного відновлення, цифровізації та потреби в соціальній справедливості в освіті.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, соціальна самовизначеність підлітків з особливими освітніми потребами постає складним інтегративним утворенням, що потребує цілеспрямованої корекційно-педагогічної підтримки. Її ефективне формування можливе за умов упровадження системи принципів, орієнтованих на розвиток суб'єктності, автономії, соціальної залученості й життєвої компетентності. Наукове осмислення цієї проблематики створює підґрунтя для вдосконалення освітніх практик у спеціальному та інклюзивному середовищі та визначення подальших стратегій підтримки особистісного й професійного самовизначення молоді з особливими освітніми потребами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васюк, Ю. (2021). *Тенденції формування соціальної самовизначеності підлітків у педагогічній теорії і практиці першої половини ХХ століття* [Дис. канд. пед. наук]. Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка.
2. Безлюдний, Р. (2011). Життєва компетентність підлітків з особливими потребами як основоположна мета їх соціально-педагогічної підтримки у США. *Науковий вісник Донбасу. Серія «Педагогічні науки», 4(16)*.
3. Докучина, Т. (2023). Особливості розвитку особистості підлітків з інтелектуальними порушеннями. *Inclusion and Diversity, (1), 24–32*.
4. Звєкова, В. (2020). Актуальні проблеми профорієнтаційної роботи в шкільному просторі з дітьми з особливими освітніми потребами. *Педагогічні науки. Теорія. Історія. Інноваційні технології, 8(102), 3–15*.
5. Каменщук, Т. (2023). Професійне самовизначення підлітків з особливими освітніми потребами закладу професійної освіти у проєктній діяльності в умовах воєнного часу. У *Актуальні питання розвитку галузей науки: матеріали міжнародної наукової конференції* (с. 179–183). Чернігів.
6. Губарь, О. (2023). Мовленнєва компетентність підлітків як провідна складова розвитку особистості. *Актуальні питання у сучасній науці, 2(8), 280–292*.
7. Капланська, Є. (2012). *Професійна орієнтація дітей-інвалідів відповідно до потреб ринку праці*. Мелітополь.

8. Пахомова, Н., & Губарь, О. (2020). Особливості надання корекційно-розвиткових послуг підліткам із дизартрією в умовах логопедичного кабінету. У М. К. Шеремет (Ред.), *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): зб. наук. пр.* (Вип. 16, Т. 1, с. 207–220). Ковальчук О. В.
9. Pakhomova, N., Baranets, I., Okhrimenko, I., Rudenko, L., Stakhova, L., & Moroz, L. (2023). Utilizing specialized knowledge during correctional education with older preschool children with speech disorders. *Revista Conrado*, 19(91), 474–483.
10. Рудаков, В. (2015). *Планування профорієнтаційної роботи з учнями різних вікових груп в загальноосвітньому закладі*. Львів.
11. Губарь, О., & Гриньова, М. (2022). *Формування мовленнєвої компетентності молодших підлітків в інклюзивному навчальному середовищі основної школи (перехідному етапі НУШ)* [Навч.-метод. посібн.]. Астрая.
12. Губарь, О., Гриньова, М., & Пахомова, Н. (2025). Підготовка студентів з інвалідністю в умовах інклюзивного освітнього простору закладу вищої освіти: реалії та перспективи. *Inclusion and Diversity*, (6), 10–19.
13. Резапкіна, Г. (2014). *Організація роботи з профорієнтації та профадаптації дітей-інвалідів та осіб з особливими освітніми потребами*. Ужгород.
14. Cristescu, L., Papoudi, D., & Douglas, G. (2025). A systematic review of interventions on self-determination for autistic individuals and those with a learning disability: An ecological approach. *Review Journal of Autism and Developmental Disorders*.
15. Dubois, P., Guay, F., & St-Pierre, M.-C. (2022). School-to-work transition of youth with learning difficulties: The role of motivation and autonomy support. *Exceptional Children*, 89(1), 1–17.

References

1. Vasiuk, Yu. (2021). *Tendentsii formuvannia sotsialnoi samovyznachenosti pidlitkiv u pedahohichnii teorii i praktytsi pershoi polovyny XX stolittia* [Dissertation for the Degree of Candidate of Pedagogical Sciences]. Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University. [in Ukrainian].
2. Bezliudnyi, R. (2011). Zhyttieva kompetentnist pidlitkiv z osoblyvymy potrebamy yak osnovopolozhna meta yikh sotsialno-pedahohichnoi pidtrymky u SShA. [Life Competence of Adolescents with Special Needs as a Fundamental Goal of Their Socio-Pedagogical Support in the USA]. *Naukovyi visnyk Donbasu. Serii «Pedahohichni nauky»*, 4(16). [in Ukrainian].
3. Dokuchyna, T. (2023). Osoblyvosti rozvytku osoblyvosti pidlitkiv z intelektualnymy porushenniamy. [Features of Personality Development of Adolescents with Intellectual Disabilities]. *Inclusion and Diversity*, (1), 24–32. [in Ukrainian].

4. Zviekova, V. (2020). Aktualni problemy pororiientatsiinoi roboty v shkilmomu prostori z ditmy z osoblyvymy osvithnyimi potrebamy. [Current Problems of Vocational Guidance in the School Environment with Children with Special Educational Needs]. *Pedahohichni nauky. Teoriia. Istorii. Innovatsiini tekhnologii*, 8(102), 3–15. [in Ukrainian].
5. Kamenshchuk, T. (2023). Profesiine samovyznachennia pidlitkiv z osoblyvymy osvithnyimi potrebamy zakladu profesiinoi osvity u proiektanii diialnosti v umovakh voiennoho chasu. [Professional Self-Determination of Adolescents with Special Educational Needs of a Vocational Education Institution in Project Activities during Wartime]. In *Aktualni pytannia rozvytku haluzei nauky: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (pp. 179–183). Chernihiv. [in Ukrainian].
6. Hubar, O. (2023). Movlennieva kompetentnist pidlitkiv yak providna skladova rozvytku osoblyvosti. [Speech Competence of Adolescents as a Leading Component of Personality Development]. *Aktualni pytannia u suchasniï nauksi*, 2(8), 280–292. [in Ukrainian].
7. Kaplanska, Ye. (2012). *Profesiina oriientatsiia ditei-invalidiv vidpovidno do potreb rynku pratsi*. [Professional Orientation of Children with Disabilities in Accordance with the Needs of the Labor Market]. Melitopol. [in Ukrainian].
8. Pakhomova, N., & Hubar, O. (2020). Osoblyvosti nadannia korektsiino-rozvytkovykh posluh pidlitkam iz dysartriieiu v umovakh lohopedychnoho kabinetu. [Features of Providing Correctional and Developmental Services to Adolescents with Dysarthria in a Speech Therapy Room]. In M. K. Sheremet (Ed.), *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity (pedahohichni nauky)* (Issue 16, Vol. 1, pp. 207–220). Kovalchuk O. V. [in Ukrainian].
9. Pakhomova, N., Baranets, I., Okhrimenko, I., Rudenko, L., Stakhova, L., & Moroz, L. (2023). Utilizing specialized knowledge during correctional education with older preschool children with speech disorders. *Revista Conrado*, 19(91), 474–483. [in English].
10. Rudakov, V. (2015). *Planuvannia pororiientatsiinoi roboty z uchniamy riznykh vikovykh hrup v zahalnoosvitnomu zakladi*. [Planning Vocational Guidance Work with Students of Different Age Groups in a General Education Institution]. Lviv. [in Ukrainian].
11. Hubar, O., & Hrynova, M. (2022). *Formuvannia movlennievoi kompetentnosti molodshykh pidlitkiv v inkluzyvnomu navchalnomu seredovyshchi osnovnoi shkoly (perekhidnomu etapi NUSh)* [Educational and Methodological Guide]. Astraia. [in Ukrainian].
12. Hubar, O., Hrynova, M., & Pakhomova, N. (2025). Pidhotovka studentiv z invalidnistiu v umovakh inkluzyvnoho osvithnyoho prostoru zakladu vyshchoi osvity: realii ta perspektyvy. [Preparation of Students with Disabilities in the Conditions of Inclusive Educational Space of a Higher Education Institution: Realities and Prospects]. *Inclusion and Diversity*, (6), 10–19. [in Ukrainian].
13. Rezapkina, H. (2014). Orhanizatsiia roboty z pororiientatsii ta profadaptsii ditei-invalidiv ta osib z osoblyvymy osvithnyimi potrebamy. [Organization of Work on Vocational Guidance

and Professional Adaptation of Children with Disabilities and Persons with Special Educational Needs]. Uzhhorod. [in Ukrainian].

14. Cristescu, L., Papoudi, D., & Douglas, G. (2025). A systematic review of interventions on self-determination for autistic individuals and those with a learning disability: An ecological approach. *Review Journal of Autism and Developmental Disorders*. [in English].

15. Dubois, P., Guay, F., & St-Pierre, M.-C. (2022). School-to-work transition of youth with learning difficulties: The role of motivation and autonomy support. *Exceptional Children*, 89(1), 1–17. [in English].

Матеріал надійшов до редакції 14.01.2026

Прорецензовано 29.01.26

Схвалено до друку 5.02.2026

УДК 616.89-008.434.3-053.2:001.89(477-87)

Світлана Долженко,

вчитель-логопед

dolzhenkos@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-7407-5388>

Svetlana Dolzhenko,

speech therapist teacher

ТОВ «Академія сучасної освіти А+»

вул. Регенераторна, 4-в, м. Київ, 02155, Україна

LLC «Academy of Modern Education A+»

4-v Regeneratorna St., Kyiv, 02155, Ukraine

**КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ФОРМУВАННЯ УСНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
ІЗ ЗАЇКАННЯМ**

**CRITERIA AND INDICATORS FOR EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF
ORAL SPEECH FORMATION IN OLDER PRESCHOOL CHILDREN WITH
STUTTERING**